

Андрій Карпенко

КАТЕГОРІЯ СУБ'ЄКТА У ФІЛОСОФІЇ МАРТИНА ГАЙДЕГГЕРА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено побудові концептуального диспозитиву історико-філософської реконструкції категорії суб'єкта у філософському дискурсі Мартіна Гайдеггера. Встановлено парадигмальний характер категорії суб'єкта, яка поряд із категоріями буття, часу, події-присвоєння (Ereignis) постає константою Гайдеггерівського філософування. Експліковано зміст Гайдеггерівської критики суб'єктивності як прояву нігілістичних інтенцій в історії європейської цивілізації.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктивність, суб'єктність, Dasein, турбота, буття.

A. Karpenko. The category of subject in Martin Heidegger's philosophy: exposition of the problem

The article exposes the problem of historico-philosophical reconstruction of the category of subject in the philosophical discourse of Martin Heidegger. It is proved that subject along with being, time and event-of-appropriation (Ereignis) is a constant theme of Heidegger's thinking. Heidegger's criticism focuses on subjectivity as a token of nihilistic intentions of European civilization. Heidegger sets forth the question of the subject as the prior problem and the obstacle on his way towards asking the question about Being. The German philosopher claims that since the times of ancient Greeks the latter had been abandoned to oblivion, repressed by the figure of the transcendental subject of modernity drawing human thinking away from ontology to essentialist anthropology. In his early works Heidegger proposes existential transcription of the transcendental subject still required by phenomenology of Husserl but meant to get overcome through exposition of Dasein's modes of existence in the world. For Heidegger, attribution of absolute sovereignty to rationalizing subject in modern philosophy breeds anthropocentric ideologies in other spheres of human activities, which are blind and deaf to the light of nature and the call of being. Historiologically Heidegger executes conceptual destruction of European metaphysics aimed at reconstruction of the question of Being suppressed by the viral subjectivity. To disclose the subjectivist ideologies, he coins the term "Subjektivität" (subjectivity) which refers not to some essential property or quality of certain beings (e.g. human beings) but the principle move of Being as such opening itself for the work of gathering and mastery of re-creation. Despite his constant attempts to overcome the logics of metaphysics Heidegger can be hardly said to have it done so, since his analytic work remains transcendental. Nevertheless his category of subjectivity evidently correlates with successive attempts to conceptualize some ontology without all too humane anthropology.

Key words: subject, subjectivity, subjectity, Dasein, care, being.

A. Карпенко. Категория субъекта в философии Мартина Хайдеггера: постановка проблемы

Данная статья посвящена построению концептуального диспозитива историко-философской реконструкции категории субъекта в философии Мартина Хайдеггера. Установлен парадигмальный характер категории субъекта, которая вместе с категориями бытия, времени и события-освоения (Ereignis) является константой хайдеггеровской мысли. Эксплицировано содержание критики субъективности как проявления нигилистических интенций в истории европейской цивилизации.

Ключевые слова: субъект, субъективность, субъектность, Dasein, забота, бытие.

Перші двадцять років незалежності української держави охарактеризувалися нав'язливими спробами конститування власної історії, викликаними синдромом історизму як домінантного принципу радянського мислення. За пошуками загальних знаменників для ідентифікації з Іншим, українське суспільство забуло поставити пряме питання про власну сучасність, про конкретність самої події, в наслідок якої воно отримало право на розбудову власної державності. Можливо, саме зараз, коли кризовість постала перманентним атрибутом нашого соціального буття, прийшов час відпустити тенденцію до історизму та ревізійністської міфотворчості рухатися за власною інерцією і поставити питання про історію і зокрема історію філософії у новий спосіб. Спосіб, заснований на питанні про можливість української філософії (читай – культури, світогляду) онтологічно орієнтованої не на минуле, а на сучасність з її плінністю і динамікою, з ентузіазмом до майбутнього. Стратегічне завдання історії філософії, на нашу думку, полягає у віднаходженні та позитивній експлікації концептуальних моделей, конгеніальних до продуктивних сил української культури у загальносвітовому контексті, таких, що відповідають структурно-семантичному диспозитиву можливості української філософії. Цей диспозитив ми розуміємо як питання про філософсько-антропологічний смисл існування людини. Туга за втраченою гармонійною єдністю з власною землею, трагедія деградації родинних зв'язків, складнощі пристосування до цивілізаційних зрушень визначають лейтмотиви української культури, до сьогодні зачарованої романтичним суб'єктом або його деструкцією. Нашому світогляду складно "зняти" цю

діалектику. Горизонт подолання романтичного суб'єкта – аналітика історично конституційованих моделей філософської концептуалізації проблеми суб'єкта у досвіді світової філософії. Отже, тема суб'єкта постає для нас такою, що є конститутивною стосовно утвердження можливості української філософії.

З іншого боку суб'єкт постає ключовим концептом у контексті становлення постнекласичної парадигми мислення, який затребує новітнього синтезу науки та філософії. Шлях здійснення такого синтезу йде через критику.

Одним із фундаторів новітньої філософської критики науки є Мартін Гайдеггер, у творчості якого категорія суб'єкта в раціоналістичній транскрипції науки постає предметом глибинної рефлексії.

Попри загально визнаний статус найдискутивнішого мислителя минулого століття, фундаментальне узагальнення змісту філософської спадщини Мартіна Гайдеггера в межах української філософської культури – справа майбутнього. Дотичними до проблематики нашого дослідження є праці таких українських науковців, як О. Варшавський, І. Пантелєєва, І. Пухта. Зокрема О. Варшавський вбачає тематизацію цього питання в проблематиці “*monos*”, редукованої традиційною метафізикою до “пунктума” самомислячого суб'єкта і продуманої заново в подійній онтології Гайдеггера під поняттям “спірності” “четвериці””, яке “обґрунтує тематизацію концепту мови таким чином, що мова є не просто долученим у додаток до буття епіфеноменом, але – імманентно причетною і часу, і буттю” [1, с. 4]. І. Пухта доходить висновку, що “Трансформованою версією класичної концепції суб'єкта в герменевтичній онтології Гайдеггера виступає екзистенціал “турбота” (*Sorge*), який виконує дві головні функції суб'єкта: “лежить в основі” єдності багатоманітного (екзистенціалів) та є трансцендентальною умовою “зустрічності” *Dasein* із “всерединісвітовим” суцям, що в класичній філософії трактується як даність об'єкта суб'єкту” [3, с. 16]. І. Пантелєєва зауважує: “розробка Гайдеггером історичної герменевтики першого періоду ґрунтується на двох принципах: перенесення питання про герменевтику в онтологічну площину та констатація того, що герменевтичний характер буття трансцендентальної суб'єктивності міститься у її “мовності”” [2, с. 11]. Як бачимо, українські дослідники виявляють два горизонти Гайдеггерівської транскрипції категорії суб'єкта – екзистенціальну й мовно-герменевтичну.

Значно активнішою та більш плідною є рецепція Гайдеггерівської думки філософською спільнотою Росії. Серед російських дослідників треба відзначити праці В. Бібіхіна, О. Дугіна, С. Ставцева. Для В. Бібіхіна та О. Дугіна, попри значні розбіжності їх позицій, важливим є момент адаптування думки Гайдеггера до ґрунту російської культури. С. Ставцев, своєю чергою, акцентує трансцендентальний характер фундаментальної онтології Гайдеггера.

Безпосередньо до проблематики суб'єкта у філософському дискурсі Гайдеггера зверталися й зарубіжні дослідники М. Інвуд, Д. Карр, Ф. Рафо. М. Інвуд виявляє розрізнення між категоріями суб'єктивності та суб'єктності в дискурсі Гайдеггера. Д. Карр критично осмислює кореляцію критики Гайдеггера з феноменологією Гуссерля. На думку Франсуа Рафо, тему суб'єкта у філософії Гайдеггера репрезентовано в дискурсі про *Dasein* людини.

Мета нашого дослідження полягає в розробці концептуального диспозитиву історико-філософської реконструкції категорії суб'єкта у філософії Мартіна Гайдеггера.

Минуле століття було багатим на різноманітні онтології, в яких “розчинялися” ті або інші варіанти антропологій разом із відповідними концептуальними моделями суб'єкта. В категоріальній тріаді “буття-істина-суб'єкт”, яка визначає вихідні координати будь-якого філософування, буття постало домінантою, витіснивши істину та суб'єкта в тінь метафізики, розмітивши їх в певному симптоматологічному лімбі підозри, сумніву та непевності як знаменники юрми централізмів, похідних від неподоланої метафізики.

Тема суб'єкта охоплює низку категорій: самість, індивідуальність, сингулярність тощо. У історико-філософському контексті суб'єкт ідіоматично прив'язаний до картезіанського “*Cogito*” і загалом до модерної філософії. Численні спроби подолати апорії суб'єкт-об'єктної матриці філософування від Спінози до постструктуралістів ставили тему суб'єкта в критично-негативний спосіб. Але критика не є запереченням. Тому актуальним для сучасної історико-філософської науки постає вирішення завдання реконструкції контекстів критики різноманітних концептуальних моделей суб'єкта (план історіографії); виявлення логічних моделей суб'єктивності та узагальнення відповідності сучасної теорії суб'єкта до логіки історії теорій суб'єкта. Постмодерні онтології виходять з критики трансцендентального суб'єкта, але чи пропонують вони натомість власну антропологію, ось у чому полягає головне питання нашого дослідження.

Філософом, у творчості якого онтологічна домінанта і критика метафізичних теорій суб'єкта складають певний тематичний лейтмотив, є Мартін Гайдеггер. У своїх пошуках спочатку онтологічного, згодом – поетичного мислення Гайдеггер одразу натрапляє на фігуру модерного суб'єкта, похідну від руху забуття та згнічення питання буття. Гайдеггер однозначно ототожнює історію трансцендентального суб'єкта з еволюцією нігілізму. Він постійно підкреслює необхідність деструкції форм філософування, в яких простежується домінування суб'єктивізму. “У традиції, яка йде від Декарта, суб'єктивність конститує перешкоду на шляху постановки питання про буття” [5, с. 76]. Постановка питання про буття передбачає постійну боротьбу з похідними від метафізики суб'єктивності антропологічних і гу-

маністичних ідеологій. Осмислення буття виносить за дужки проблематику суб’єктивності: “Треба зважити простий факт, що в “Бутті та часі” проблема ставиться за межами сфери суб’єктивізму – уся антропологічна проблематика утримується на відстані, нормативною темою постає виключно досвід присутності спрямованою на питання про буття – задля того, щоб стало зрозуміло, що Буття, якого прагне сягнути дослідження “Буття та часу”, не можна редукувати до того, що конститується людиною-суб’єктом [2, с. 347].

Прагнення позбутися суб’єкта є глибинною інтенцією Гайдеггерівського проекту, реалізація якої робить неможливою побудову цілісної етичної теорії. І не даремно саме етичний бік Гайдеггерівської філософії постав об’єктом гострої критики та загальним місцем реконституювання нередукованої внутрішньої самосвідомості в каркас фундаментальної онтології. Тінь неможливості антропології та гуманізму, яку відкидає постать онтології, викликає занепокоєння і острах. Чи не є спроба подолання метафізики суб’єктивності, яка породжує немічну фігуру смертної людини, водночас надмірною і реакційною? Наскільки можна відсторонитися від внутрішнього виміру досвіду, конституційованого відношенням до власної самості? Стереотипною є думка про надмірність деструктивності в проекті фундаментальної онтології, елімінує беззаперечну індивідуальність того, хто мислить, вимір самореференційності мислення та свідомості.

На наш погляд, онтологічне мислення не так заперечує або елімінує проблематику суб’єктивності, як прагне викрити глибинні горизонти детермінації існування людини, а це з необхідністю передбачає критику конкретних концептуальних моделей суб’єктивності людини, метафізичної репрезентації суб’єкта. Симптоматичним для певних рефлексивних текстів є позірне, однозначне ставлення до дискурсу Гайдеггера, що породжує чисельні інверсії операцій екзистенціальної аналітики і фундаментальної онтології.

Природа самості актуалізується Гайдеггером в аспекті екзистенції (смиловому модусі буття), а не в аспекті субстанціональності (модусі присутності, наявності). Філософ наполягає на тому, що тільки в екзистуванні “Dasein” є саме. У модусі екзистенції “Dasein” спонукається до самості. Згідно з Гайдеггером, модерне відчуття суб’єктивності не може вичерпати ресурси детермінації самості в екстенсивному плані її смислу і не повинно служити єдиною моделлю в плані конструювання її форми. Навпаки, той факт, що у модерній формі людина “постає розпорядником, опікуном, ба навіть власником і володарем суб’єктивності” лише виразніше окреслює відмінності між ними і відкриває простір для залучення інших можливостей детермінації сутності людини. Тут проявляється відмінність між суб’єктивністю модерних традицій та ще не визначеною фігурою, про яку так наполегливо сповіщає Гайдеггер. Він відмовляється вбачати сутність буття людини в дослідженні універсальної людяності, людини взагалі, а наполягає на конкретній постановці: “Ким є ми самі?” знаменник “хто” контрапунктом відмічає наскрізну тему Гайдеггерівської філософії. Топіка суб’єкта також прив’язана до тематики відповідальності буття людини стосовно буття як такого, питання про необхідність в існуванні людини як свідка даності буття, постійні вказівки на турботу та пильнування про істину буття як єдине покликання людини.

Від ідеї про “Dasein” як принципово мого до міркувань про належність до події привласнення буття простежується думка про найближчу, найбільш властиву та свою якість людини, концептуалізація цієї думки віднаходить спосіб власного здійснення – деструкцію суб’єктивності, яка є нічим іншим як “подоланням перешкод” на шляху до глибинних сутнісних горизонтів буття людини. Згідно з Гайдеггером, таке запитування про пізнання первісних фаз становлення свідомості, які визначають її оберненість до самої себе (авторефлексивність).

Таким чином, треба подолати позірні інверсії деструктивних операцій Гайдеггерівського дискурсу, спрямованих до виміру досуб’єктивного мислення, мислення в його первісних формах. Суб’єкт демонтується, щоб відкрити доступ до його онтологічного базису. Суб’єкт з першою темою, за якою екзистенціально аналітика відкриває “Dasein”. І якщо мислення буття має йти всупереч суб’єктивності, якщо воно має наважитися на інтерпретаційне насилля, то ці обставини впливають із тієї герменевтичної ситуації, в якій “Dasein” завжди вже існує посеред певної зрозумілості речей. І форми такого стихійного, інерційного розуміння мають бути критично осмисленими в контексті експлікації смислових модусів індивідуального ества, формально означених зв’язкою “я є”. Насилля герменевтичної деструкції, однак є конструктивним стосовно закритих для суб’єктивістських і антропологічних версій метафізичних категорій – людина як мисляча тварина, людина як чиста свідомість – онтологічних умов, які конституують існування людини. На це вказує таке висловлювання Гайдеггера: “Таким чином мислення в “Бутті та часі” протистоїть гуманізму. Але це протистояння не значить, що таке мислення перетворюється на супротивника гуманності, відстоює негуманність, захищає нелюдність й принижує достоїнство людини. Мислення йде супроти гуманізму тому, що він ставить *humanitas* людини недостатньо високо” [5, с. 330]. Увага до “*humanitas*” є постійним мотивом Гайдеггерівської думки. Мислення буття як у формі фундаментальної онтології, так і в рефлексіях щодо “*Ereignis*”, принципово ґрунтується на спробах осягнути існування людини в його сутності.

Гайдеггер наголошує: “будь-яка онтологія, навіть найпримітивніша, із необхідністю оглядає “Dasein”. Там, де пробуджується філософія, у полі зору постає це суще, кожного разу з відмінним усвідомленням та баченням власної фундаментальної онтологічної функції” [6, с. 172–173].

Суб’єктивність постає тут не як момент, який можна залишити осторонь, а як необхідний горизонт філософського запитування. Гайдеггер вбачає гомологічність у структурах модерного повороту до суб’єкта і власного повороту до “Dasein” як до локації питання про буття. Він визнає, що “шлях, яким пішов Кант, повертаючи до суб’єкта, є єдино можливим і правильним” [6, с. 103].

У текстах періоду фундаментальної онтології питання стосувалося способу виявлення буття суб’єкта, тією мірою, якою “Dasein” людини є місцем розуміння буття. Розробка такого способу ви-магала онтологічного прояснення суб’єкта, тобто способу буття “cogito”.

“В історичному спрямуванні план екзистенціальної аналітики можна пояснити так: Декарт, кому приписаний винахід “cogito sum” як точки відліку модерного запитування філософії, досліджував “cogitare” цього “ego” – у відомих межах. Водночас sum залишилося цілковито недослідженим, хоча воно й ставиться разом із “cogito”. Аналітика ставить онтологічне питання про буття цього “sum”. Лише після відповіді на це питання, постає відкритим для мислення спосіб буття цього cogitationes” [4, с. 61]. Таким чином, встановлюється розрізнення між суб’єктивізмом і онтологічною аналітикою суб’єкта як перешкодою на шляху постановки питання про буття і єдиною можливістю такої постановки.

Згідно з Гайдеггером, суб’єктивізм полягає в поєднанні епітемологічної переваги суб’єкта з відсутністю онтологічного дослідження його буття, характерного для модерної філософії. Модерна філософія, навіть якщо вона покладає суб’єкта як центр, норму та основу, не зважає на значення його буття і, відповідно, приписує йому хибні категорії, які походять від християнської теми творіння і антично-середньовічної онтології природи. Конституювання первісності суб’єкта в модерній онтологічній традиції аж ніяк не означає того, що виявленням постав особливий спосіб його буття, а саме це і складає завдання екзистенціальної аналітики. “У зв’язку із цим ми повторюємо: наголос на суб’єкті, характерний для філософії від часів Декарта, справді несе певну інтенцію філософського запитування, яка тільки загострює те, що відшукувала вже античність; з іншого боку, необхідно не просто розпочинати з суб’єкта, а питати: чи не повинна (і якщо так, то у який спосіб) філософська проблематика розпочинати з буття суб’єкта таким чином, щоб орієнтація на суб’єкт не була односторонньо суб’єктивістською. Можливо, що філософія має йти від “суб’єкта” і знову повертатися до “суб’єкта” зі своїми кінцевими питаннями, але їй не можна ставити власні питання односторонньо суб’єктивістськи” [6, с. 220].

Думка про те, що фігура суб’єкта є перешкодою на шляху постановки питання про буття в контексті цієї цитати, набуває певної конкретизації щодо характеру подолання цієї перешкоди, яке визначається лише як онтологічне осмислення категорії суб’єкта, а не її однозначне заперечення. Крім того, проблема онтологічного визначення категорії суб’єкта посідає центральне місце в горизонті орієнтації екзистенціальної аналітики. На увагу заслуговує також той факт, що Гайдеггер констатує наскрізний характер теми суб’єкта в історії філософії, лише “загостреною” у декартівській версії. Розгляд проблеми існування людини є необхідним у постановці питання про буття.

Література:

1. Варшавський О. П. Концепція мови в онтології Мартіна Гайдеггера (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Олександр Павлович Варшавський. – Дніпропетровськ, 2004. – 20, [1] с.
2. Пантелєєва І. А. Соціальність філософії мови Мартіна Гайдеггера: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Ірина Анатоліївна Пантелєєва – Донецьк, 2003. – 20, [1] с.
3. Пухта І. С. трансформація класичної концепції суб’єкта у філософській герменевтиці: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Ірина Степанівна Пухта – Львів, 2008. – 22, [1] с.
4. Heidegger M. Gesamtausgabe Abt. 1. Veröffentlichte Schriften 1914-1970 Bd 2 Sein und Zeit / Martin Heidegger. – Fr. a. M.: Vittorio Klostermann, 1977. – 600 s.
5. Heidegger M. Gesamtausgabe Abt. 1 Veröffentlichte Schriften 1914-1970 Bd 9. Wegmarken / Martin Heidegger. – Fr.a. M.: Vittorio Klostermann, 1976. – 202 s.
6. Heidegger M. Gesamtausgabe: Abt. 2: Vorlesungen, 1923-1944. Bd. 24. Die Grundprobleme der Phanomenologie / Martin Heidegger. – Fr.a.M.: Vittorio Klostermann, 1975. – 482 s.

Рецензент – кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет” **Л. І. Мозговий**